

Kapronczay Katalin

Kováts Mihály érdemei az orvoslás és más természettudományok magyar nyelvűvé tétele érdekében

Kováts Mihály orvosdoktor nevének említése nyomán legelőbb is kiváló szakkönyv-fordításait idézzük fel, amelyek hangsúlyosan magukon viselik a tudós fordító kikristályosodott, szigorú elveinek, tántoríthatatlan véleményének a jeleit. Annál is inkább, mert ezekkel a kötetekkel többnyire nem hódolt be a divatos, tudományosan megtámadható, újonnan megalkotott orvosi irányzatoknak, saját szavaival „tévelygéseknek” (gondoljunk itt a mesmerizmus és Hahnemann homeopátiájának kíméletlen kritikájára). Az idegen nyelvből magyarra átültetett szakirodalomért végzett munkája szorosán összefonódott a természettudományok szakmai nyelvének magyarra tétele érdekében kifejtett felbecsülhetetlen értékű fáradozásával.

ÉLETE 1762-ben született az abaúji Korláton. Tanulmányait a sárospataki református kollégiumban kezdte, az itt töltött nyolc év alapozta meg általános műveltségét. Ezután három évig a lőcsei kollégium tanulója volt. Iskoláit bevégezve a losonci református főiskolán négy éven át több tárgyat oktatott: logikát, retorikát, matematikát, geometriát, latin irodalmat, római történelmet, és mint maga megfogalmazza önéletrészében „privatim tanítottam ius naturat, francia és német nyelvet” (Szamosháti 1959: 277). A reál és humán tárgyak mellett számos nyelvet is elsajátított, de érdeklődése mégis a természettudományok felé fordult. Különösen az orvostudomány vonzotta, ezért 1789-ben beiratkozott az akkor már Pesten működő orvosi karra, ahol 1794-ben kapta meg orvosdoktori oklevelét. Ezután a kor szokásának megfelelően külföldi tanulmányútra ment: ausztriai, svájci, hollandiai és németországi kórházakat keresett fel. 1795-ben tért haza, Pesten telepedett le, gyakorló orvosként kereste meg a szerény megélhetésre valót. Gyógyító munkája mellett hamarosan elkezdte a tudományos kutatásait, 1798-tól folyamatosan jelentette meg könyveit, erről így emlékezett meg önéletrészében: „Miden munkáimat, kivéven kettőt, a magam költségén nyomtattam ki: a’ mi is vagyunkámnak nem kevés csonkíttatásával történhetett, és esett is meg” (Szamosháti 1959: 279). Tapasztalatai gyarapítása érdekében időről időre felkereste az ország legkülönbözőbb régióit, ahol nemcsak a lakosok helybéli klímával és egyéb természeti körülménnyel összefüggésbe hozható betegségei, de a források

és gyógyvizek, a különféle természeti kincsek és termények, valamint a bányák és az ott dolgozók egészségi állapota, jellegzetes betegségei egyaránt foglalkoztatták. Utazásai alkalmával az elégtelen orvosi ellátás és hiányos egészségügyi ismeretek nyomán terjedő babonákkal, káros következményű kuruzslásokkal is megismerkedett, ezek ellensúlyozására több felvilágosító jellegű munkát írt. Az orvostörténelem a legkiválóbb egészségnevelők között emlékezik meg róla. Rendkívül zárkózott természete és életmódja következtében magánéletéről alig tudni valamit, így az sem ismert, hogy alapított-e családot, vagy sem. Jó barátság fűzte Kazinczyhoz, Vitkovics Mihályhoz, Szemere Pálhoz. A legtöbb adalékot Kazinczy levelezéséből tudhatjuk meg róla: ennek alapján egy igen visszahúzódó, csendes, sérülékeny lelkű ember alakja körvonalazódik, aki csak a munkának és a kutatásainak élt. Bár a korszak értelmiségére a közéletiség volt jellemző, Kováts esetében nincs erre adat. A kortársak itthon és külföldön egyaránt értékelték a tevékenységét, nyomtatásban közzétett műveit, a Jénai Ásványtani Társulat 1832-ben oklevéllel ismerte el mineralógiai kutatásait, orvosdoktorrá avatásának ötvenedik évfordulóján, 1844. április 29-én, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Élete végéig nem szakadt meg a kapcsolata a sárospataki kollégiummal, végrendeletében gazdag könyvtárát a kollégiumra hagyta. Bőkezűen adakozott a losonci iskolának és szülőfalujának is. 1851. június 22-én halt meg Mezőcsáton.

MUNKÁSSÁGA Első komoly fordítói munkája Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836) német orvos 1795-ben kiadott *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern* című könyvének szabad fordítása volt. A módszer jellemzője, hogy a hazai gyakorlatban nehezen alkalmazható részeket magyarázatokkal látta el, helyenként kibővítette. Hufelanddal személyes kapcsolatban állt, a magyarországi lelkes érdeklődés mindkettejük sikere volt. Christian August Struve (1767–1807) munkájának fordítása az alapja *A gyenge élet meghosszabbításának és a gyógyíthatatlan nyavalyák húzásainak mestersége* című háromkötetes műnek, amely 1802-ben, mintegy 1600 oldal terjedelemben került ki a pesti Trattner nyomdából. A kiadvány tematikai magját képező írásban Struve a kortárs skót orvos, John Brown (1736–1788)

gyorsan népszerűvé vált gyógyászati irányzatát – a már akkor is brownizmusnak elnevezett gyógymódot – mutatta be. Meg kell jegyeznünk, hogy az irányzat hasonló gyorsasággal tűnt el az orvoslás elméletéből és gyakorlatából, ahogyan üstökösként felbukkant. A terjedelmes munka további fejezeteiként Kant egyik egészségfilozófia elmékedését, a galvanizmus rövid ismertetését, a darwini származástan néhány alapvető szempontjának a kifejtését, Hufeland anyáknak szóló rövid elmékedését a helyes gyermeknevelésről és végezetül saját írását is közreadta Kováts a himlőoltás fontosságáról *Tehénklisékről való tanítás* címmel. Későbbi művében Kováts magyarázkodásra kényszerült akkori engedékenységével kapcsolatosan: „Brown tudományát és állítását én nem vizsgáltam meg [...] hanem csak egy-két szóval imitt-amott jelenttem az arról való vélekedésemet, mert abban az időben annyi erővel még nem ítéltam magamat bírni az orvostudomány kiterjedtségében, hogy magamat az orvostudománybeli vizsgálatra elégségesnek tartottam volna” (Natter-Nád 1964: 149). Több, XVIII. században felbukkant és hamarosan ismertté, sőt elismertté vált elméletet a későbbiekben már nem fogadott el, és tudományos érvekkel alátámasztva ellenvetéseit terjedelmes írásművekben lépett fel ellenük. Ezek közé tartozott mindenekelőtt a mesmerizmus és a homeopátia. 1818-ban nyomtatták ki az *Állati mágnesség mérőserpenyője* című kötetet, amely a német orvos filozófus, Karl Adolf Eschenmayer (1758–1852) – Mesmert dicsőítő – könyvének szigorú kritikája, cáfolata. Kováts ezzel a kiadvánnyal nagyban hozzájárult ahhoz, hogy – a külföldhöz hasonlóan – Magyarországon is elvesztette tekintélyét és híveit a mesmerizmus.

Az orvosi irodalomban kevés hasonló olyan művet találunk, mint a szatíra és a persziflázs minden lehetőségét kihasználó *Antiorganon*, azaz *Organorosta* című, 1830-ban közreadott munka, amely *Hahnemann: Organon der rationellen Heilkunde* című művének kíméletlen kritikája. Christian Friedrich Samuel Hahnemann (1755–1843) gyakorló orvosként behatóan foglalkozott a vegytannal is, sok gyógyszert elemzett, többnek a hatását saját magán is kipróbálta, így a kínafa kérgét is. Az tapasztalta, hogy nagy adagban váltólázat okoz, míg kis dózisban alkalmazva elmulasztja. Erre a megfigyelésre alapozta az ún. hasonszenvi gyógymódját, a homeopátiát. Kováts szerint az elnevezés sem Hahnemann eredeti találmánya, hiszen már Konrad Gesner 1560-ban (Basel) megjelent szótárában is szerepelt a kifejezés, a „similia similibus curantur” (hasonlót a hasonlóval gyógyítani) elvet pedig Paracelsus írta le *Paragranum* című könyvében. A magyar cím választását azzal okolta meg, hogy rostán keresztül akarja Hahnemann írását a tévelygésektől megtisztítani, a végeredmény azonban lesújtó: ugyanis semmi használható sem maradt a Hahnemann-féle, meggyőzőnek tűnő érvekből és kijelentésekből. Kíméletlenül szatirikus hangvételével kapcsolatosan az a magyarázata, hogy itt valóban alkalmazni kell a hasonlót a hasonlóval módszert: „Hahnemann nagyon mocskolódik, mocskolja a klasszikus orvostudományt, tehát az ő princípiuma szerint nekem is hasonló orvosságot kell elővenni, hogy a mocskolódás nya-

valájából őt kigyógyíthassam” (Kováts 1830: XII). Kováts sok évvel korábban elkészült a homeopátiával foglalkozó munkával, de nem adta ki, mert úgy gondolta, hogy magától is lecsendesedik a homeopátia iránt táplált hazai lelkesedés, és nincs szükség a kemény kritikára. Amikor azonban 1830-ban megjelent az *Organona (Életműve) a gyógyművészségnek vagy Hahnemann Sámuel Homeopathiája (Hasonszenvé)* címmel egy neves magyar orvos fordításában a teljes mű, nem halogatta tovább az *Organorosta* közreadását. Kováts diszkréten nem nevezte meg a fordítót, pedig országszerte közismert volt, hogy az nem más, mint Bugát Pál. Bugát jóvoltából kerülhetett magyar nyelven is az érdeklődők kezébe a nagy figyelemmel kísért mű, amelyhez a fordító tetemes szótárt is csatolt. Szinte természetes, hogy a két kötet, a két vélemény és a két szerző két táborra osztotta az országot, orvosokat és a homeopátiában bízó betegeket. Kováts tévedett, amikor úgy vélte, hogy vitriolos gúnyirata elegendő lesz a homeopátia diadalútjának megszakításához, hiszen közismert, hogy éppen a reformkor a hasonszenvi gyógymód virágkora volt. Annyit még hozzá kell fűznünk, hogy Kováts munkája nemcsak egy helytelenített gyógyászati irányzat tudományos kritikája, vitairata, hanem nyelvészeti elemzés is, előgyakorlat a későbbi nyelvészeti munkához. Az *Organorosta* függelékeként még egy rövid tanulmányt csatolt a piócázásról, természetesen a köznapi gyakorlatban elterjedt gyógymóddal kapcsolatos ellenérzéseit fogalmazta meg. Zárómondata így hangzik: „reményljük, hogy ez a bolondság szintűgy el fog múlni, mint a hogy a XVI. Lajos idejebeli hosszú vendéghaj (Paróka) a szokásból kiment.”

Egyetemi tankönyvnek szánta a *Chemia, vagy a természet titka* címmel 1807-ben, Budán közreadott kézikönyvet, amely a német vegyész-gyógyszerész, Friedrich Albert Carl Gren (1760–1798) néhány tanulmányát tartalmazta Kováts fordításában. Gren írásai eredetileg a *Journal der Physik* című folyóiratban jelentek meg, amelyeket a fordító ily módon szerkesztett köteté. Rendkívül büszke volt erre a könyvre, mert úgy vélte, és úgy nyilatkozott róla, hogy ez az első magyar nyelvű kémiai könyv, és a magyar kémiai szaknyelv alapjait ő fektette le ezzel a kiadvánnyal. Szinte hihetetlen, hogy nem tudott Nyulas Ferenc hét évvel korábban kiadott háromkötetes munkájáról, amely valóban az első, önálló kutatásokon nyugvó magyar vegyészeti tankönyv és kézikönyv, a kémia magyar szaknyelvének megteremtése és megalapozása. Kováts előszavára mégis érdemes odafigyelnünk, hiszen nyomós érvekkel támasztja alá a tudományok magyar nyelven való művelésének fontosságát, a hazai tudományosság létének és színvonalának bizonyításaként a külföld előtt. Kortársaihoz hasonlóan kijelenti, hogy magyar nyelven is lehetséges tudományos munkákat írni. A maga alkotta kémiai szakszavakat a folyó szövegben igyekszik érthetővé tenni a köznapi gyakorlatból ismert, használt latin vagy német elnevezés zárójeles megadásával, sőt a két kötet végén magyarázatokkal kísért szöszedeteket is találunk, amelyekben lexikoncímszóhoz hasonlatos terjedelemben ad ismertetést (Kováts 1807: 149–180, 197–215). Bár az elsőbbség dicsősége nem illette meg Kovátsot, Gren munkájának fordítása és

kinyomtatása mégsem volt haszon nélküli, mert szélesebb körben váltak ismertté a kutatásai, másrészt a hazai szaknyelv fejlesztése szempontjából is hozott újat.

1828-ban ismét nagy érdeklődést kiváltó műve jelent meg *Medicina forensis, vagy orvosi törvénytudomány* címmel (Kováts 1828). „Magyar nyelven írtam pedig én ezt a munkát azért, mivel a Tekintetes Nemes Vármegyéknek törvényszékeken mindenféle perek hazai nyelven folytattnak... ezért természetes volt, hogy a'nak Magyar nevet is adjak” – magyarázta az előszóban. A csatolt szótárban – több mint száz oldal terjedelemben (i. m. 367–474) – elsődlegesen bonctani kifejezéseket gyűjtött össze, természetesen a törvényszéki orvostani mellett, mivel a „Vármegyéken az Orvosok és a Seborvosok a sérelem-látásokat (visum repertumokat) Magyarul szokták tenni” – indokolta. A kötet folytatásának, kiegészítésének vagy kiteljesedésnek is tekinthető az 1845–46-os kiadási dátummal jelzett szótárkötet hetedik részeként közreadott *Háromnyelvű fejtő ember bontzolás műszótár, vagy glossar anatomicae triglottae hermeneuticae* című összeállítás. A gyűjtőmunka forrásaiként Joseph Jacob Plenck, Rác Sámuel, Adolph Friedrich Hempel, Bugát Pál és saját korábbi műveit nevezte meg. Több mint háromezer kifejezést tartalmaz, elsődlegesen az anatómia területéről, de a bábaság, törvényszéki orvoslás, bölcsélet szavait is összeszedte, sőt nem ritkán egyszerű hétköznapi kifejezéseket is feljegyzett, „azért, hogy el ne vesszenek”. 114 korábban élt neves anatómus rövid életrajzát és munkáinak jegyzékét is csatolta, „kiknek neveikről bizonyos részei az emberi testnek neveztetnek: v. a'kiknek nevezetes bontzolás értekezéseik jöttek világ eleibe” (Kováts 1845–46: 1047).

Mind a kortársak, mind a későbbi kutatók nagy elismerését váltotta ki Kováts a *Magyar patika* című, kétkötetes munkájával, 1835-ben. A nagy hagyományokra visszatekintő füveskönyvek, diszpenzatóriumok (gyógyszerkönyvek), illetve farmakopeák (hivatalos gyógyszerkönyvek) elegye ez a rendkívül figyelemre méltó mű. Az addig megjelentetett magyar nyelvű füveskönyvektől annyiban különbözik, hogy valóban elsőként tartalmazza a növényeken kívül az állati és az ásványi eredetű patikai alapanyagokat. A gyógyszerkönyvekhez pedig annyiban hasonlít, hogy pontosan leírja a gyógyszerkészítés menetét az orvos recipéje alapján. Figyelemre méltó az a törekvése, hogy kizárólag „a magyar földön, úgymint Magyar és Erdély-országban termő természetmennyek [...] vétettek fél magyarul az értekezés tárgyául” (i. m. XXX). A munka összeállításával és széles körben való terjesztésével a színvonalas egészségnevelést, egészségügyi felvilágosítást is kívánta szolgálni; a terjedelmes, ajánlásként megfogalmazott cím is erre utal. A bevezetés egyik sorában egyértelműen kimondja, hogy feleslegessé akarja tenni a falusi kuruzslók, javasasszonyok és borbélysebészek „csodaszereit”, a vásárokon árusított panaceáit. Az első kötet teljes egészében az egyszerű gyógyszerekkel („egyes vagy simplex orvosságok”) foglalkozik, vagyis magyar nevük betűrendje szerint megtaláljuk a növényi, állati és ásványi alapanyagból készíthető szerek

leírását. Egy-egy címszó a Kováts által ismert valamennyi magyar elnevezéssel kezdődik – tehát a népies neveket is összegyűjtötte –, feltünteteti természetesen a latin és a német hivatalos nevet is, majd az anyag bemutatása, legfontosabb tulajdonságainak leírása következik, végül az abból készíthető gyógyszereket ismerteti a szerző. Nézzünk néhány példát. A *scorzonora officinalis* magyar nevei a következők: *bakszakáll, sárga bakszakáll, viperafü, bakfü, kakukk saláta, téli saláta, kigyómarást gyógyító fü; a thymus officinalis: kerti kakukkfű, olasz kakukkfű, balzsamfű, timian, démutka, kerti temjenfű, tímusfű* stb. Eszerint fontos segédletül használhatjuk régi gyógynövényes könyvek, receptek szövegeinek pontosításához, értelmezéséhez. A népies nevek ismeretének fontosságát Kováts külön kiemeli az előszóban. Igen érdekes és gazdag a gyógyszerformák meghatározása is: *főzet, forrázat, korty, nyelet, nyalat, nyaladék, cseppecskék, orvosi bor és ser, herba thea, pogásák, lapdátscák, falat, rágicsa, tábláscák (morsuli), por, kenet, szellem (spiritus), borongató, kenet, kenő, pára (vapor), szagló (odorum), valóság (essentia)* stb. A második kötet jelentős terjedelmű részét a „készítmény vagy praeparatum orvosságok”-nak szentelte, vagyis az összetett gyógyszereknek. Ez a rész is bővelkedik az érdekes, mai fülnek nemegyszer furcsa vagy mosolyra készítő kifejezésekben: *a kihúzat = extractum, valóság = eszencia v. tinctura, csepegett víz = aqua destillata* stb. Ezután következnek a „különleges”, érdekes és értékes adalékokat tartalmazó fejezetek: 1. Milyen betegségre mit kell rendelni? Számos érdekes betegségelnevezést találunk itt is, például: *húrosság = sérv, havasság = hypochondria, gyermek letétel ellenében = vetelés ellen, folyosó = reuma, gerinckórság = rachitis, anyarozskórság = ergotizmus, mirigykórság = scrophulosis* stb. 2. Melyik gyógyszer milyen betegségre jó? 3. A szinonim orvosságnevek magyarázata. 4. „Világosító, Némely patikai orvosságoknak régi s' mostani diák neveik, Magyar értelmökkel együtt”. 5. „Orvosi terhek és mértékek”, vagyis a gyógyszerkészítésnél alkalmazott súlymértékegységek, adagolási egységek ismertetése. Utóbbiból idézzünk ismét néhány kiragadott példát. Némelyik időtálló volt és megmaradt, néhányra az idő folyamán más, jobb kifejezést találtak: *szem = granum, kövecs = scrupulus, nehezék = drachma, egyed = uncia, font = libra*; majd a speciális patikai mértékegységek: *maroknyi = manipulus, csipetnyi = pugillus, pint = mensura, kanálnyi = kochleare, csepp = gutta* stb. A kötet hatodik fejezetében táblázatos formában tekinthetjük át az alapanyagokat: az anyag nevét latinul és magyarul közli, majd következik kémiai leírásuk, tulajdonságaik, a felsorolás rendje „ától cettig”, azaz az *Acetum concentratum*tól a *Zincum sulfuricum*ig. Az utolsó fejezet címe *Számszer* – egy elfeledésre ítélt szóalkotás –, amely nem más, mint a névmutató. Közel 300 olyan tudós nevét tartalmazza a felsorolás, akiknek a munkái alapján dolgozott, írásaiból idézett Kováts, az ő szavaival: „innét *Historia Literaria Medicat*, vagyis Orvostudományi Történetet is tanulhatni” (i. m. XXX). A fentebb idézettekben túlmenően nézzünk még néhányat a szóalkotásaiból, például: *phaenomen* helyett a *jelenség v. tünet* szavakat, az *urina* helyett a *vizeletet*, *metallum* helyett az *ércet*, a *minerale* helyett az *ásványt* használta. Természetesen olyan szavakat is

próbált elfogadtatni, amelyek életképtelenek voltak, ezeket a köznyelv és a szakmai nyelv egyaránt kivetette magából. A *re-torta* nem lett *görbetök*, a *medicus doctor* nem lett *orvosnagy*, pedig a *hadnagy*, *násznagy*, *várnagy* mintájára Kováts ezt találta megfelelőnek. Ő alkalmazta először a *szer* kifejezést a *medicamentum* helyett, mégpedig a debreceni nyelvjárás alapján („a betegség ellen szert vettem be”). A *szer* szó alapján még egy sor kifejezést próbált létrehozni és elfogadtatni: a *patikárius* megnevezésére alkotta a *szer-ács* kifejezést, több mesterség gyakorlójának nevéhez hasonlóan, például: *takács*, *szakács*, *kovács*. A patikáriust *szer-árosnak* is próbálta nevezni, a *vásáros* vagy *boráros* mintájára, esetleg *szer-tárnok-nak*, a *patikát* pedig *szer-tárnak* a *pénztár*, *levéltár* szavak után. A szóalkotás terén tehát hasonló, dilemmákkal, sikerekkel és kudarcokkal kísért utat járt be, mint kortársai vagy a későbbi „nagy nyelvújító nemzedék” tagjai. Összegezve a *Magyar Patika* értékeit kimondhatjuk, hogy értékes gyógyszerészeti kézikönyv, népek szóló hasznos egészségügyi felvilágosító irodalom, és végezetül a szakmai nyelv kincsesbányája mind a kortársak, mind az utókor kutatói számára. Az 1845–46-ban kinyomtatott vaskos szótárkötet ötödik kolligátuma kapcsolódik ehhez a munkához, amelyben az elmúl tíz év alatt összegyűlt, létrehozott szavakat adta közre három nyelven: magyarul, németül és latinul. 1529 szót tartalmaz, ebből 70 növénynév, 46 állatnév, 1443 gyógyszernév, amelyek közül 205 szófejtéssel (etimológia) van ellátva. Az előszóban Kováts indulatosan nyilatkozik az 1829-ben megjelentetett második magyar Taxáról, amely a helytartótanácsi rendelkezés értelmében magyar nyelven készült, mégpedig a Schuster-féle nyelvújítás szellemében. Úgy gondolta, hogy „az említett munka a magyar nyelvben is örökös kárt tett”. (Miért patika a gyógyszer-tár, a patikárius miért gyógyszerész? – tette fel újólga a helyes szóhasználat körüli vita egyik kérdéseként.)

1822-ben megjelentetett ásványtanával európai hírnevet szerzett, a korábbi szakirodalomhoz képest újdonságnak számító elméleti vonatkozások megfogalmazásával. Nem csupán összegyűjtötte, de igyekezett megszerezni is az ismereteket. A Jénai Ásványtani Társulat 1832-ben e műve alapján részesítette kitüntetésben. Az első részt a latin–magyar szótár zárja, a második rész a magyar–latin, a harmadik pedig az általa ismert egyéb európai nyelvekből vett szavak latin megfelelőjét adja közre: így a francia–latin, angol–latin, olasz–latin, orosz–latin, svéd–latin és végezetül a dán–latin szószeredetet találjuk. Hasonló lelkesedéssel, verssel köszöntötték a szerzőt a kortársak – Kazay István Fejér megye táblabírója és Szemere Pál Pest vármegye ügyésze –, mint annak idején Rátz Sámuel magyar nyelvű sebészete megjelenésekor. A kötet bevezetéseképpen kinyomtatott köszöntőből tudjuk meg, hogy „ezer és ötszáz nyolczvanhat új névvel gazdagodott nyelvünk e’ könyvnek létével” (i. m. I).

Kováts Mihály nyelvészeti munkásságának csúcsa egyértelműen az a sok fejezetből álló kötet, amelyben a természettudományok különböző területének többnyelvű szótárait állította össze. A sok évtized alatt összegyűjtött, újonnan alkotott szavakat ren-

dezte kötétté, továbbá a korábban már közreadott szószeredete-
ket bővítette ki. Első része a „növényészsés” szavait tartalmazza, saját statisztikája szerint 4226 kifejezést, magyar–német–latin nyelven (Kováts 1845a). Az előszóban több, korábban kiadott mű szavait bírálja, így a Diószegi–Fazekas-szerzőpáros Magyar fűvész könyvének (1807), Vajda Péter Növénytudományának (1836) és Brassai Sámuel fűvészetének (1836) számos kifejezését. A második rész, az ún. növénynevműszótár (1845b) 5921 magyar növénynevet tartalmaz, magyar–német–latin nyelven. 4860 szó Kováts alkotása, a többi a korábban megjelent magyar botanikai könyvekből gyűjtötte, Méliusz Herbariumától a Diószegi–Fazekas-féle fűveszkönyvig. Etimológiai kutatásai eredményeképpen sok szóról kiderítette, hogy melyik nemzet nyelvéből került hozzánk.

Nem kevés büszkeséggel számol be ásványtani szótárának (1845c) előszavában az 1822-ben megjelent ásványtani kötetének külföldi sikeréről. A szótár 630 ásvány nevé foglalta magában, ezek közül 251-et etimológiai magyarázattal látott el. A korábban említett Gren-fordítás szavait tartalmazza – az eltelt évek alatt gyarapodott kifejezésekkel egyetemben – vegyészeti szótára (1846a), összesen 500 kifejezést, ebből 92 szóhoz etimológiai magyarázatot csatolt. Különlegességnek számít Kováts állatnévszótára (1846b), mivel addig ilyen összeállítást nem készített senki. Az 1423 állatnevet javarészt XVIII. századi, magyar nyelven közreadott természethistóriából gyűjtötte össze.

A természet- és az orvostudományok különböző területeinek szótárait Kazinczy biztatására és nyelvészeti tanácsaival készítette el, a XIX. századi szakmai nyelvművelés és nyelvújítás mozgalmas és termékeny korszakában. A későbbi kutatások és méltatások igaztalanul és mostohán bántak Kováts nyelvészeti tevékenységével. Kétségtelen tény, hogy Bugát munkássága kissé elhomályosította, háttérbe szorította Kováts műveit, pedig számos vonatkozásban egyértelműen elődjének tekinthetjük. Az elmondottak arra is intenek, hogy csak igen körültekintően és felelősséggel illethetünk egy kutatót vagy egy művet „a legelső” jelzővel, mivel a nem ismert, kevésbé ismert vagy még fel nem tárt írásos források nem várt fordulattal rácafolhatnak a kijelentésünkre.

Ami bizonyos, hogy a 250 évvel ezelőtt született Kováts Mihály életművének fontos része volt a nyelvművelés, amely értékes mozaikként beilleszthető a magyar szaknyelv több évszázadra visszatekintő fejlődési folyamatába.

IRODALOM

Brassai Sámuel 1836. *A fűvészet elveinek vázolatai*. Kolozsvárt, Tilech és fia.

Diószegi Sámuel – Fazekas Mihály 1807. *Magyar fűvész könyv [...] Linné alkotmányára szerént*. 1–2. rész. Debreczen, Csáthy.

Kováts Mihály 1807. *Chemia vagy természettitka*. Gren Fridrik Albert Korlát doktor szerint magyarul legelőször írta Kováts Mihály orvos. I. darab. Budán, Anna Landerer betűivel. Toldalék, mely az első Darabbeli régi, de ismeretlen és új szókat, megigazításokkal együtt foglalja magában, 149–180. – *Chemia vagy természettitka*. Gren Fridrik Albert Korlát doktor

szerint magyarul legelőször írta Kováts Mihály orvos. II. darab. Toldalék A' II. darabbeli ó, vagy új szók, megigazulásokkal együtt. 197–215.

Kováts Michaelae 1822. *Lexicon mineralogicum enneaglottum*. Pars 1.3. Pestini, Trattner.

Kováts Mihály 1828. *Medicina forensis, vagy orvosi törvénytudomány, a' Táblabíró, Bíró, Ügyvédő, Törvénytudó, Törvénytanuló, Orvos, Tanulóorvos Uraknak számokra*. Számos Hazai példákkal megvilágosítva, némely Hazai tudós Orvosoknak dícséretes emlékezetekkel megdíszesítettén és Toldalék Szótár. Pesten, Eggenberger József könyvárosnál.

Kováts Mihály 1830. *Antiorganon, azaz Organorosta*. Pest, Eggenberger.

Kováts Mihály 1835. *Magyar patika, az az a Magyar és Erdély-Országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben*. A falusi Külorvosoknak, Földesuraknak és Lelkitanítóknak számokra. 1–2.rész. Pest, Eggenberger.

Kováts Mihály 1845a. *Növényészs szavai vagy termini phytologici*. Vulgo: terminologia botanica. Buda, Gyurián és Bagó.

Kováts Mihály 1845b. *Növénybölcesség, avagy háromnyelvű fejtő növénynév műszótár, az az Phytosophia philosophia botanica seu botanica pura*. Buda, Gyurián és Bagó.

Kováts Mihály 1845c. *Háromnyelvű fejtő ásványnév műszótár, vagyis onomatologia mineralogica triglotta hermeneutica*. Buda, Gyurián és Bagó.

Kováts Mihály 1845–46. *Háromnyelvű fejtő ember bontolás műszótár, vagy glossar anatomicae triglotta hermeneuticae*. Buda, Gyurián és Bagó.

Kováts Mihály 1846a. *Háromnyelvű fejtő titoktan műszótár, az az onomatologia chemica triglotta etymologica*. Buda, Gyurián és Bagó.

Kováts Mihály 1846b. *Háromnyelvű fejtő állatnév műszótár vagy glossarium zoologicum triglottum etymologicum*. Buda, Gyurián és Bagó.

Natter-Nád Miksa 1964. Kováts Mihály főorvos munkássága. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 32: 145–158.

Szamosháti Dániel (Daday András) 1959. Újabb adatok Kováts Mihály életéhez és munkásságához. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei* 15–16: 277–281.

Vajda Péter 1836. *Növénytudomány. Magyar-latin fűvésznyelv és Rendszerisme. Orvosok, gyógyszeresek 's a' fűvészetet tanító nélkül tanulni akarók számára*. Pest, Heckenast.

HÍRADÁS

Örömmel teszek eleget a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, Kiss Jenő akadémikus úr kívánásának. Amikor átadta a Magyar Nyelvtudományi Társaság díszoklevelét, kért, hogy erről adjunk hírt a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratban. Ámbár a rangos elismerést név szerint én kaptam, és ez meghatóan nagy megtiszteltetés, a méltatás mindnyájunkra, akik a magyar orvosi és így a magyar nyelvért szorgoskodunk, vonatkozik. A díszoklevelet a magyar orvosi nyelv művelői együttesen kapták. Lelkesítő tudat, hogy – olykor még szelmalomharcnak is tűnő – munkálkodásunkat a nyelvtudomány legjelesebb képviselői is nagyra értékelik. Hálásak vagyunk érte, és ez újabb erőt ad.

Nézem a díszoklevelet megilletődve, és peregnék az elmúlt két évtized eseményei. Az első rendezvény – *Betű- és szóvetés a magyar orvosi nyelvben* – a Tudományos Akadémián, majd az orvosi nyelv folyóirata, az orvosi nyelv tantárgya a Semmelweis Egyetemem (már több mint tíz éve), a tankönyv és még sok-sok más, nyelvet művelő apróságok. Sok százan vettek, vesznek benne részt, adják lelkesedésüket, tudásukat. Nélkülük semmire nem jutottam volna; a díszoklevél őket illeti. Hálás köszönet érte.

Bősze Péter

